

ابن قاسم عاملی

شرح حال، کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار

امیر الله شجاعی *

چکیده

مقاله در باره شرح حال و آثار ابن قاسم عاملی، محدث، شاعر، ادیب و فقیه شیعی قرن یازدهم، صاحب کتاب «المواعظ العددیة»، از نوادگان دختری شهید ثانی است که با عنوان «سید محمد مشهدی» نیز شهرت دارد. نظرات تراجم نگاران در باره او، معرفی برخی از معاصرانش، مشایخ روایت، شخصیت علمی، سالشمار زندگی، برخی از اشعار عربی او و فهرستی از کتابهایی که استنساخ کرده، یاد شده است. همچنین فهرستی از تألیفات او که نسخه های خطی اکثر آنها موجود است؛ و از این میان دو کتاب ادب النفس و المواعظ العددیة در اخلاق موجود است. نگارنده به معرفی تفصیلی «المواعظ العددیة» می پردازد. در باره این کتاب، ویژگی ها، منابع، نکات تراجم نگارانه، نسخه های خطی، آثار مرتبط با آن مانند تلخیص ها و برگزیده ها و ترجمه های آن بیان شده است.

کلیدواژه ها

ابن قاسم عاملی - شرح حال و آثار؛ المواعظ العددیة (کتاب) - معرفی تفصیلی؛ شهید ثانی - خاندان؛ عالمان شیعی - قرن یازدهم؛ جبل عامل - دانشمندان شیعی؛ اخلاق اسلامی - منابع.

* پژوهشگر حوزوی در عرصه کتابشناسی و نسخه شناسی

قرن یازدهم هجری، قرن بروز و ظهور بزرگان فلاسفه و عرفا و فقها و محدثین بزرگ شیعه می باشد. برخی از این بزرگان به دلایل مختلف هنوز به خوبی مورد شناسایی قرار نگرفته اند. یکی از دانشمندان معروف این قرن که از فروع خانان بزرگ شهید ثانی، فاضل صالح وادیب و محدث و شاعر زاهد و عابد "سید محمد بن محمد بن حسن بن قاسم حسینی عاملی عینائی درجزینی" می باشد.

"ابن قاسم" و "مشهدی" دو عنوان از عناوین مشهور وی می باشد.

وی در مقدمه کتاب المواعظ العددیه خود را محمد بن محمد بن الحسن الشهیر بابن قاسم العاملی معرفی میکند. میرزا محمد طاهر اراسنجی قزوینی او را "سید محمد مشهدی" می شناساند و این بخاطر سکونتش در شهر مشهد و مجاورت مضجع شریف رضوی بوده است. طبق نقل شیخ حر عاملی نام جد دوم وی "قاسم" می باشد که ظاهرا به خاطر انتساب به همان جد، معروف شده است.

کاملترین و قدیمی ترین اطلاعات در باره وی را معاصر وی، شیخ حر عاملی ازایه داده است. وی می نویسد: «السید محمد بن محمد بن حسن بن قاسم الحسینی العاملي العینائی الجزینی؛ کان فاضلا صالحا أديبا شاعرا زاهدا عابدا، له كتب منها: الاثني عشرية في المواعظ العددية، وكتاب الحدائق، وكتاب أدب النفس، وكتاب المنظوم الفصيح والمنثور الصحيح، وفوائد العلماء وفوائد الحكماء وأم أمه بنت الشيخ زين الدين الشهيد الثاني، ومن شعره...»^۱

همچنین معاصر وی، میرزا محمد طاهر اراسنجی قزوینی که مستوفی قندهار بوده، در مجموعه خطی که از وی بجا مانده و در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۹۴۶۱ موجود است، در ورقه ۲۲۶ درباره سید محمد مشهدی صاحب اثنی عشریه می نویسد:

«اجتمعت بالمولف في المشهد المقدس الرضوي عام ۱۰۷۵ والكتاب يشتمل على عشرين الف بيت تخميننا. وعندني نسخة استكتبها الملا مير التوني، اخو فاضل خان وهي في الواقع مجموعه نفيسة، نظيره كشكول الشيخ بهاء الملّه والدين طاب ثراه».^۲

۱ امل الآمل، ج ۱، ص ۱۷۷.

۲ الشريعة الى استدراك الذريعة، ج ۲، ص ۲۷، فهرست نسخه های خطی مجلس سنا، ج ۲، ص ۱۴۰.

صاحب ریاض العلماء (۱۰۶۶ - ۱۱۳۰ ق)، در ذیل ترجمه یکی از مشایخ علمای جبل عامل که به نقل کتاب اثنی عشریه آورده است، در باره وی این چنین مینویسد:

«وهذا السيد الراوي وان كان من الاجلاء لكن له ميل تام إلى كلام الصوفية كما يظهر من كتابه المذكور وهذا أيضا من ذلك».

صاحب روضات الجنات در باره وی می نویسد:

السيد الواعظ والاید الحافظ محمد بن محمد بن حسن بن قاسم الحسيني العاملي العينايا الحزيني، صاحب كتاب الاثني عشرية في المواعظ العددية كانت امه بنت شيخنا الشهيد الثاني كما ذكره شيخنا الحر العاملي ويستفاد من كتابه المذكور كونه متبحرا جامعا، ومتتبعا بارعا، ومتدينا صالحا، متعبدا ساجحا، وفقهيا عرفانيا، وحكيما إيمانيا، وشاعرا عفيفا، وأديبا عريفا...^۱

خانواده

پدرش محمد بن حسن بن قاسم حسینی عاملی می باشد که نوه دختری شهید ثانی را به همسری برگزیده است.

جد اول وی «سید حسن» می باشد. صاحب اعیان الشیعه نام وی را «حسین» ذکر کرده که ظاهرا اشتباه چاپی باشد. نام جد دوم وی «قاسم» می باشد که ظاهرا به خاطر انتساب به همان جد، به «ابن قاسم» معروف شده است.

جد مادریش دختر شهید ثانی بوده است، یعنی خواهر صاحب معالم شیخ حسن عاملی بوده است.

مادرش نوه دختری شهید ثانی زین الدین بن علی عاملی (۹۶۵ ق) بوده است. و صاحب معالم شیخ حسن بن زین الدین عاملی، دایی مادرش بوده است. همچنین شیخ محمد بن حسن بن زین الدین عاملی، پسر دایی مادرش بوده است. از آنجا که دختر دیگر شهید ثانی مادر «صاحب مدارک» سید محمد عاملی (۱۰۰۹ ق) بوده است، بنابر یک احتمال شاید مادر ابن قاسم خواهر صاحب مدارک بوده باشد که با این فرض «صاحب مدارک»، دایی ابن قاسم خواهد بود و «حسین پسر صاحب مدارک» که ممدوح ابن قاسم واقع گردیده، پسر دایی اش خواهد بود. والله العالم.

۱ روضات الجنات، ج ۷، ص ۸۸.

معاصرین

۱- شیخ محمد بن الحسام العاملی

صاحب روضات در ذیل ترجمه "ابن قاسم" درباره این هم عصرش می نویسد:

من جملة معاصري زمانه ومشاركي درجته وشأنه، وهو سميہ الشَّيخ مُحَمَّد بن الحسام العامليّ العيناثي الذي يروي عن أبيه، عن عمّه جعفر بن الحسام عن السيد حسن بن أيوب الحسيني عن الشهيد وكان هذا الشَّيخ جدّ الشَّيخ حسين بن الحسن بن يونس بن مُحَمَّد الشَّهير بظهير الدّين بن الحسام العاملي العيناثي صاحب كتاب «منتخب الأخبار» المعتبرة الواردة عن الأئمّه الأطهار البررة؛ في السنن والآداب والدّعاوات؛ وشيء يسير من الواجبات، وهو الذي ذكر في حقّه صاحب «الأمل» أنّه كان عالما ثقة فقيها قرأ عنده أكثر فضلاء المعاصرين، وأكثر تلامذته صاروا علماء ببركة أنفاسه، قرأت عنده جملة من كتب العربية والفقه وغيرهما من الفنون، ومما قرأت عنده أكثر كتاب «المختلف» وألّف رسائل متعدّدة وكتابا في الحديث، وكتابا في العبادات والدّعاء، وهو أوّل من أجازني، وكان ساكنا في جميع ومات بها وفي «الأمل» أيضا ذكر رجل آخر من بني الحسام العيناثيين، يدعى الحسن بن عليّ بن الحسن بن يونس وآته سكن التجف الأشرف ثمّ مات في اصفهان.^۱

۲- سيد حسين بن سيد محمد صاحب مدارك

سيد حسين پسر صاحب مدارك ساکن خراسان گرديد و منصب شيخ الاسلامی به او داده شد و قاضی القضاة خراسان شد و در کنار مضجع شريف رضوی کرسی درس دایر نمود و عده بسیاری از محضر او بهره بردند. سيد حسين در سال (۱۰۶۹ ق) وفات یافت و ابراهيم بازوری شاعر معروف آن عصر و ابن قاسم اشعاری در مدح او سروده اند.^۲

۳- شيخ محمد بن حسن حر عاملي (۱۰۳۳- ۱۱۰۴ ق)، محدث بزرگ شيعه و صاحب كتاب مشهور وسائل الشيعة. وی اطلاعات کوتاه و ارزنده ای را از ابن قاسم ارائه داده است.

۱ روضات الجنات فی أحوال العلماء و السادات، ج ۷، ص: ۸۹-۹۰

۲ لولوه البحرين، ص ۴۲، امل الآمل، ج ۱، ص ۷۹، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۱۱ ص ۹۴.

یک جا به نحو مستقل و دو جای دیگر در ذیل افراد دیگر از او یاد می‌کند.^۱

۴- میرزا محمد طاهر اراسنجی قزوینی، وی که مستوفی قندهار بوده در سال ۱۰۷۵ ق موفق به دیدار ابن قاسم در مشهد می‌شود.^۲

طبق اسناد بجای مانده میرزا محمد طاهر اراسنجی قزوینی تا سال ۱۱۰۸ ق زنده بوده است.^۳

مشایخ روایت

یکی از کسانی که "ابن قاسم" کتاب هایش را روایت کرده است، شیخ ابراهیم بن ابراهیم بن فخر الدین عاملی بازوری، می‌باشد. شیخ حر عاملی در شرح زندگینامه "عاملی بازوری" و ذکر آثار وی می‌نویسد:

كان فاضلا صدوقا صالحا شاعرا أديبا من المعاصرين قرأ علي الشيخ بهاء الدين وعلي الشيخ محمد بن الشيخ حسن بن الشهيد الثاني وغيرهما، توفي في طوس في زماننا ولم أره، وله ديوان شعر صغير عندي بخطه من جملة ما اشتريته من كتبه، وله رسالة سماها رحلة المسافر وغنيته عن المسامر، أخبرني بها جماعة، منهم: السيد محمد بن محمد الحسيني العاملي العينائي عنه.^۴

شخصیت علمی

گرچه ابن قاسم را با عناوینی چون محدث و شاعر و ادیب و فاضل و صالح معرفی کرده‌اند، اما شواهد فراوانی بر فقاہت وی یافت می‌شود.

وی در کتاب اثنی عشریه فوائد و فروع فقهیه بسیاری را در ابواب مختلف فقه متذکر شده است که اگر جمع آوری شود، خود مجموعه معتنا بهی خواهد شد. بی تردید در سایر آثار وی خصوصا کتاب فوائد العلماء و فوائد الحكماء که بخشی از آن در بیان مصطلحات اصولی و فقهی است، اشارات بیشتری یافت خواهد شد.

۱ امل الآمل، ج ۱، ص ۲۵، ۷۹، ۱۷۷.

۲ الشريعة الى استدراك الذريعة، ج ۲، ص ۲۷.

۳ فهرستواره دنا، ج ۱، ص ۹۲۵ و ج ۳، ص ۱۰۲، و ج ۴، ص ۷۱۵.

۴ امل الآمل، ج ۱، ص ۲۵.

همچنین مداومت بر تدریس الفیه شهید اول که در اول کتاب اثنی عشریه به آن اشاره کرده (الاثنی عشریه، ص ۵) و همچنین ممارست بر تدریس کتب فقهی، نشان از دارا بودن کرسی فقاہت در شهر مشهد دارد. وی در اجازه ای که در پایان کتاب تحریر الاحکام علامه حلی به شاگردش زین الدین علی بن اسماعیل عاملی داده، او را به فقاہت و جلالت ستوده و اشاره کرده است که شاگردش کتاب تحریر الاحکام علامه حلی را از اول تا آخر، با شرح وی بر این کتاب، با دقت خوانده است.^۱

سالشمار زندگی "ابن قاسم"

۱۰۴۰ ق: آغاز تحصیل علوم دینی^۲

۱۰۴۷ ق: تاریخ استنساخ بعضی کتابها^۳

۱۰۵۲ ق: اجازه به شیخ زین الدین علی بن اسماعیل عاملی

۱۰۵۷ ق: کتابت الشریف و اجوبة المسائل المهنية

۱۰۵۹ ق: تالیف مجموعه دستنویس و استنساخ کتاب کشف الريبة شهید ثانی

۱۰۶۰ ق: کتابت حاشیه تهذیب و منتخب اعلام الوری

۱۰۶۸ ق: فراغت از کتاب الاثنی عشریه

۱۰۶۹ ق: وفات سید حسین عاملی و سرودن مدیحه در حق وی

۱۰۷۵ ق: دیدار میرزا محمد طاهر اراسنجی قزوینی با وی در مشهد

۱۰۷۸ ق: فراغت از کتاب ادب النفس در مشهد

۱۰۸۱ ق: فراغت از کتاب حدائق الابرار در مشهد

۱۰۸۵ ق: سال وفات به نقل اعیان الشیعة

وفات

آخرین گزارشی که از حیات وی در اختیار داریم، مربوط به سال ۱۰۸۱ ق سال تالیف کتاب

حدائق الابرار می باشد.^۴

۱ طبقات اعلام الشیعة، ج ۸، ص ۴۰۷.

۲ الاثنی عشریه، ص ۴۹۹.

۳ امل الامل، ج ۵، ص ۳۳۲.

۴ فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۴۰۵.

تنها مصدري که به وفات و محل دفن وی اشاره کرده است اعیان الشیعة میباشد، و در آن آمده است:

توفی سنة ۱۰۸۵ بطوس و دفن بها ...^۱

به این گزارش غیر مستند نمی شود اعتماد کرد. چراکه معلوم نیست که صاحب اعیان از چه مصدري نقل کرده است؟ سایر مصادر بویژه مصادر نزدیک به عصر مولف به سال فوت اشاره ای نداشته اند. محتمل است که ابن قاسم تا سال تالیف کتاب امل الآمل یعنی سال ۱۰۹۶ ق، زنده بوده باشد، چرا که شیخ حر عاملی با اینکه مثل وی در مشهد می زیسته، در ترجمه وی اشاره ای به سالمرگ وی نمی کند.

آثار علمی: تالیفات - استنساخات

الف) تالیفات

۱- اجازه به شیخ زین الدین علی بن اسماعیل عاملی

این اجازه مختصر، به تاریخ ۱۶ ذی القعدة ۱۰۵۲ ق صادر گردیده است.^۲ متن موجود از اجازه این چنین است:

إنهاء الشيخ العالم الفاضل الفقيه الكامل المحقق المدقق حاج الحرمین زین الملة والحق والدین علی بن السعید المرحوم اسماعیل العاملي قراءة من أوله الى آخره و شرحا وفهما لمعانيه و فقه الله وایانا لامثال أوامره والسلام الى مرضیه و ذلك في عدة مجالس آخرها يوم الخميس سادس عشر شهر ذي القعدة الحرام عمت برکته سنة اثنین و خمسين.^۳

۲- ادب النفس (آداب النفس)

در مواعظ و آدابی که نفس را در تقوی و رغبت به آخرت دعوت می کند. و از دنیا و شرور آن دور می سازد. این اثر برگرفته شده از احادیث ائمه اطهار (علیهم السلام) و بزرگان زهاد و عباد و فلاسفه بوده و مشتمل بر یک مقدمه و چند فصل و یک خاتمه می باشد. وی از این اثر در ربیع الاول سال ۱۰۷۸ ق در مشهد مقدس فارغ شده است.

۱ اعیان الشیعة، ج ۹، ص ۴۱۲.

۲ الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱، ص ۲۴۵.

۳ طبقات أعلام الشیعة، ج ۸، ص ۴۰۷.

- نسخه های خطی

یک) نسخه خطی نفیسی که در اختیار مرحوم شهید سید محمد علی قاضی طباطبائی بوده است که خود مولف با خط خویش آن را تصحیح کرده است. نسخه متعلق به قرن ۱۱ ق می باشد.^۱

دوم) نسخه خطی موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی در قم، به شماره ۶۰۰۱، در ۲۸۲ ورق که در عصر مولف نوشته شده است. (فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۱۶، ص ۳)

- چاپ

این کتاب با تصحیح کاظم میاموی از روی نسخه خطی مرحوم شهید قاضی طباطبائی در تهران به سال ۱۳۸۰ ق برابر با ۱۳۳۹ ش در مکتبه المرتضویه در تهران در یک مجلد به چاپ رسیده است.

۳- حدائق الابرار و حقائق الاخيار

این اثر از نفیس ترین مجموعه در آداب و اخلاق دینی و جزء میراث کهن شیعی در اخلاق اسلامی و دارای یک مقدمه و دوازده حدیقه و یک خاتمه می باشد.

مولف در دوشنبه ۳ صفر ۱۰۸۱ ق در مشهد مقدس از آن فارغ شده است و بدین ترتیب آخرین اثر شناخته شده از وی می باشد. این اثر منتخباتی از نظم و نثر و احادیث اهل بیت * و بحث هایی در مسائل اعتقادی و حکایات مناسب با هر موضوع است.

مولف این کتاب را بعد از کتاب ادب النفس و کتاب الاثنی عشریه به درخواست میرزا محمدکاظم فرزند میرزا علی اصفهانی نگاشته است. اما حدائق دوازده گانه کتاب:

الحدیقة الاولى: الاخلاص في الدعاء و شرح احوال التاثيرات الروحانية و اخلاص النية

الحدیقة الثانية: في الشكر و التوبة و الزهد و الورع

الحدیقة الثالثة: في مدح العقل و ذم الحمق و الجهل

۱ نشریه نسخه های خطی، دانشگاه تهران، ج ۷، ص ۵۱۱.

الحديقة الرابعة: ذكر حقيقة الخير والشر و سبب قضائهما في انفس الشر
 الحديقة الخامسة: في آداب النفس ومغالبتها في لهوانها و مخالفتها في محبتها لشهواتها
 الحديقة السادسة: في المحبة والرضا
 الحديقة السابعة: في بيان احوال العشاق وهو مغرم بمحبوبه ومشتاق
 الحديقة الثامنة: حقيقة المروة والكرم والفتوت
 الحديقة التاسعة: علو الهمة
 الحديقة العاشرة: في العدل والانصاف

الحديقة احدى عشر: في صحبة الاخوان الاخيار والعزلة عن ضدهم الاشرار
 الحديقة الثانية عشر: في النهي عن الغيبة والنميمة والحسد و ما ينتج من اطوار الذميمة
 و خاتمه: درامانت و تعبیر خواب و پرسشهایی که از ابوحامد غزالی شده و پاسخ او و فوائد
 متنوعه متناسبه دیگر که با شرح دوازده حدیث پایان یافته است.

این کتاب مورد استناد علمای بعد از وی قرار گرفته است. آقابزرگ تهرانی اشاره می کند که:
 سید حسین قزوینی استاد علامه بحر العلوم در کتاب معارجش کرامتی را از شهید اول از
 این کتاب حکایت کرده است، چنانچه شیخ درویش علی بغدادی نیز در کتابش بنام معین
 الواعظین از این کتاب مطلبی را نقل کرده است.^۱

آقای رسول سعیدی زاده در مقاله ای به معرفی این کتاب و دستنویس های آن پرداخته
 است.^۲

- نسخه های خطی

از این کتاب چهار نسخه خطی در کتابخانه های ایران موجود است:

یک) نسخه موسسه آیت الله بروجردی در قم، به شماره ۱۱۸، به خط اسد بن حسن بیک
 تربتی، تاریخ ۵ ربیع الثانی ۱۰۸۰ ق در ۳۹۵ برگ^۳

۱ الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۶، ص: ۲۸۱

۲ مجله «گزارش میراث»، مرداد و آبان ماه سال ۱۳۹۴، شماره ۷۰ و ۷۱، ص ۳۹ - ۴۲.

۳ فهرست نسخه های خطی موسسه حضرت آیت الله بروجردی، ج ۱، ص ۸۲.

دو) نسخه مجلس شورای اسلامی، تهران، شماره ۱۱۱۸، کاتب: اسد بن حسن بیک تربتی، تاریخ یکشنبه ۲۰ صفر ۱۰۸۱ ق، ۳۴۷ برگ^۱

سه): نسخه مجلس شورای اسلامی، تهران، شماره ۲۹۵۳، کاتب: محمد علی بن حاجی محمد صالح بروجردی، تاریخ ۱۵ ربیع الثانی قرن ۱۴ ق، ۳۹۴ ص.^۲

چهار) نسخه آستان قدس رضوی، مشهد، شماره ۹۰۸۳، کاتب: محمد صالح بن محمد جان آبدشکانی، ۲۵۸ برگ^۳

۴- شرح قصیده لامیه العجم (مختصر شرح الصفدی علی قصیده لامیه العجم) در دیباچه این شرح، مولف به توصیف از شرح صلاح الدین صفدی بر لامیه العجم پرداخته و می گوید:

«این شرح حاضر، اختصار شرح صفدی است با حفظ شیوه و سبک صفدی و مانند آن. شرح به بیان لغت و معنی و اعراب پرداخته است». ابن قاسم پس از ذکر یک بیت از لامیه العجم، گاه قال الشارح می آورد و گاه پس از شرح یک بیت می گوید: کذا قال الشارح. - نسخه:

کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، ش ۳ / ۹۶۸ طباطبایی، ۵۷ ص^۴

۵- فوائد العلماء و فوائد الحكماء

رساله مفصلی است در بیان فوائد متفرقه شامل علوم و اصطلاحات اصولیین و فقهاء و مباحثی در فقه و اخلاق.

- نسخه های خطی:

از این اثر دو نسخه خطی موجود است:

یک) نسخه خطی کتابخانه ملا علی خوئی در تبریز به شماره ۵۳ در ۱۵۳ برگ و متعلق

به قرن ۱۲ ق^۵

۱ فهرست نسخه های خطی مجلس سنا، ج ۲، ص ۱۲۳.

۲ فهرست نسخه های خطی مجلس شورای اسلامی، ج ۱۰، ص ۳۸۴.

۳ فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۴۰۵.

۴ فهرست نسخه های خطی مجلس، ج ۲۳، ص ۲۴۹.

۵ اوراق عتیق، ج ۱، ص ۱۳۸.

دو) نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، به شماره ۸۶۶ ط، در ۳۴۷ برگ و متعلق به ق ۱۱ ق. ۱

۶- مجموعه

مجموعه ای است که نویسنده برای خود گردآوری کرده است و اکثر منقولات آن، از خط جد مادری اش شهید ثانی می باشد. از جمله آنها: منتخب المدهش از ابن جوزی و المعتمد از محقق کراچکی و التشریف بتعریف وقت التکلیف از سید بن طاووس. تاریخ تالیف این مجموعه سال ۱۰۵۹ ق می باشد و در واقع اولین کتاب شناخته شده از وی می باشد.

نسخه خطی این اثر را شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتابخانه مرحوم استاد محدث ارموی دیده و گزارش کرده است.^۲

۷- المنظوم الفصیح والمنشور الصحیح

شیخ حر عاملی به این کتاب اشاره کرده است.^۳ متأسفانه به نسخه ای خطی از این کتاب دست نیافته ایم.

۸- دیوان اشعار

شیخ حر عاملی هم او را شاعر نامیده و هم قطعاتی از اشعارش را نقل کرده است و هم به سرودن مدیحه ای در شان سید حسین پسر صاحب مدارک اشاره کرده است. کتاب اثنی عشریه وی نیز مشحون از اشعار عاریتی و غیر آن می باشد. معاصر وی شیخ حر عاملی این اشعار را از وی نقل کرده است:

" من شعره قوله:

ويحك يا نفس دعا ما عشت ذل الطمع
وأرضي بما جرى به حكم القضا واقتنعي
إياك و الميل إلى شيطانك المبتدع

۱ فهرست نسخه های خطی مجلس شورای اسلامی، ج ۲۴، ص ۵۱.

۲ الروضة النضرة، ص ۵۳۳

۳ امل الآمل، ج ۱، ص ۱۷۶.

واقتصدي و اقتصري	كى ترتوي وتشبعي
أين السلاطين الأولى	من حمير وتبع
شادوا الحصون فوق	كل شاهق مرتفع
لم يبق من ديارهم	غير رسوم خشع
كفى بذاك واعظا	وزاجرا لمن يعي
حسبك يا نفس اقبلي	صحي ولا تضيعي

وقوله من قصيدة:

لله بعد أيامي بأكناف الحمى	والدهر طلق المجتلي عذب الجنا
[إذ شرقي وصبوتي ما فتئت	في فتيات الحى ميلا وهوى]
من كل نجلاء اللحاظ غادة	ترمي حوالبك بإحداق المها
وكل هيفاء تريك إن بدت	قضييب بأن فوقه شمس ضحى
وكل غيداء إذا ما التفتت	أغضي لها من غيد ظبي الفلا
حتى إذا شبيبتي تصرمت	وريق العمر تولى وانقضي
أعرض عني الغانيات ربية	به وعرضن بصدي وحفا
فخالفي يا نفس أرياب التقى	وخالفي نهج الضلال والعمى
والمرء لا يجزي بغير سعيه	إذ ليس للإنسان إلا ما سعى
واعلم بأن كل من فوق الثرى	لابد من مصيره إلى البلى
وكل إلى الله الأمور تسترح	وعد إلى مدح الحبيب المجتبى
الماجد المبعوث فينا رحمة	محمد الهادي النبي المصطفى
وأتن على أخيه وابن عمه	قسيم دار الخلد حقا ولظى
والحسن المسموم ظلما والحسين	السيد السبط شهيد كربلاء
فهم منار الحق للخلق فما	أفلح من ناوهم ومن شنا

موسم الشعراء
 مسقط رأسه: مكة المكرمة
 ٧٨٥ هـ / ١٣٨٤ م
 في كتابه: "موسم الشعراء"
 سأل: محمد بن الحسين

وقوله:

أخي لا تركنن إلى أحد حتى يواريك ضيق الرسم
وعش فريدا من الأنام ففي البعد عن الأُنس غاية الأُنس^١

٩- مختصر الاثني عشرية في المواعظ العددية

برگزیده مولف است بر کتاب خودش که به درخواست بعضی از اصحابش انجام داده است. نسخه خطی آن در کتابخانه ملا محمدعلی خوانساری در نجف موجود بوده است.^٢

١٠- الاثني عشرية في المواعظ العددية

- اثني عشرية در نگاه دیگران

میرزا طاهر اراسنجی قزوینی که همعصر وی بوده و دیداری نیز با وی در مشهد داشته و نسخه ای از کتاب وی را در اختیار داشته است، درباره این کتاب می نویسد:
والکتاب یشتمل علی عشرين الف بیت تخمینا وعندي نسخة استکتبها الملا میر التوفی اخو فاضل خان وهي فی الواقع مجموعة نفیسة نظیره کشکول الشیخ بهاء المله والدين طاب ثراه.^٣
صاحب روضات در عباراتی طولانی و دقیق به بررسی این کتاب پرداخته است:

وقد رتب کتابه المذكور علی اثنتی عشر بابا، أولها فی الأحادیث من التّبویات المأثورة بروایة الخاصّة؛ ثمّ بروایة العامّة، ثمّ فی العلویات من روايتهما، ثمّ فی المرویات عن سایر الأئمة^٤؛ ثمّ فی المأثورات لما هو من هذا القبیل من کلمات الحكماء والعارفین، وإفادات أكابر أهل الدّنيا والدّین، وثانیها فی القنایات المنقولة عن کلّ أولئك علی هذا التّرتیب، وهكذا إلى تمام عدد الاثني عشر، وفيه فوائد جمّة، وخزائن من العلم والحكمة، قلّ ما یوجد نظیرها فی أساطین الاولین والآخرین، أو ینشر نسیمها فی بساتین الکابرین والصّاعرین ... وقد فرغ رحمه الله من تألیف کتابه المذكور یوم السّبت التّاسع من رجب ثمان وستین بعد الألف من الهجرة المطهّرة فی المشهد المقدّس الرّضوی علی مشرّفه السّلام.^٤

١ امل الآمل، ج ١، ص ١٧٧.

٢ الذریعة، ج ٢٢، ص ٣٦٨.

٣ الشریعة الی استدراک الذریعة، ج ٢ ص ٢٧.

٤ روضات الجنات فی أحوال العلماء و السادات، ج ٧، ص: ٨٨.

ابن قاسم در ابتدای کتاب خویش در باره ی آن می نویسد:

وهذه رسالة فاخرة نافعة في الدنيا والآخرة، كلامها بديع وقدرها رفيع، ترصيف عجيب معجز وتأليف عزيز معوز، قد ظهرت بهجاتها ودلّت على الخير رواياتها، ولقد تأسفت على تضييع بعض الأوقات بما عدا هذا الفن من كتب الآداب كمقامات الحريري وسائر النشورات ... وأما ألفاظ هذه الرسالة فإنها مورد عين صافية أمن كدرها، وعذب ورودها وصدورها، فهي عين الحكمة من أوتيتها فقد أوتي خيرا كثيرا عينا يشرب به عباد الله ويفجرونها تفجيرا^۱ لقد كتبت من الحديث أيقنه، ومن كل وعظ أحسنه، ومن كل شيء أزينه، والنصائح المستحسنة فازرت محاسنها بالدرر، واصان عدها القدر، سارت مسير الشمس والقمر، ولعمري إنها جاءت كما يرتضيها الأدواء وإن كان يتسخطها من في قلبه داء.^۲

وی همچنین در آخر الاثنی عشریة در باره خود وکتابش اینچنین می نگارد:

يقول جامع هذه المواعظ النفيسة وکاتب هذه النصائح الأنيسة ... فکنت دائما أطلع الأحاديث ملتقظا فرائدها مرتبطا بالكتابة فوائدها على ما قيل: العلم صيد والكتابة قيد، وقد قيدت في هذا المجموع فرائد وعقلت فيه شوارد من أعم ما ينتفع به أهل الدهر وأهم ما تعتنى بمواعظه أبناء العصر، فرحم الله امرءا نظر فيه بعين الرضا دون السخط وعده بجميل ظنه من نفس ما ألف لا من السقط.

فعين البغض تبرز كل عيب وعين الحب لا تجد العيوب

وخص برضوانه من أصلح بنيانه ما عثر عليه من خلل القلم العاثر وخطأ الخاطر الضعيف الخائر، ومن حقق النظر فيما اشتمل عليه ودقق الفكر فيما أشرنا إليه من المواعظ الحسنة والنصائح المستحسنة عرف أنه واحد في فنه بحمد الله ومنه.^۳

بررسی کتاب

این کتاب مهمترین و مشهورترین اثر ابن قاسم می باشد، بگونه ای که بخاطر آن به «صاحب اثنی عشریه» خوانده می شود. این اثر چون کتاب القرائن از کتاب المحاسن برقی و کتاب

۱ الانسان / ۶.

۲ الاثنی عشریة، ص ۵ - ۶.

۳ الاثنی عشریة، ص ۷۲۸ - ۷۲۹.

الخصال شیخ صدوق در زمره کتبی است که در میراث شیعی به احادیث عددی اشاره دارد. اما با این فرق که غیر از اشاره به احادیث، مملو از مطالب فقهی و تاریخی و کلامی و ادبی و اخلاقی و عرفانی می باشد. اگر بخش فقه آن جدا گردد مجموعه ای معتنا به خواهد شد که نشان از فقاہت صاحب آن دارد و همچنین بخش کلام و اخلاق.

نویسنده در آغاز کتاب می گوید: بنظر قاصر من رسید که رساله مختصری مشتمل بر احادیث نبوی و اخبار مصطفویه و مواعظ و آثار منقول از ائمه هدی و نصایح علما پردازم، برین نظر دست بتحریر این کتاب در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه زدم. مقدمه: در فضیلت عدد دوازده. بابها: باب اول: در مواعظ مفردات؛ باب دوم: در ثنائیات؛ باب سوم: در ثلاثیات؛ باب چهارم: در رباعیات ... خاتمه در دوازده حدیث که همگی در نصایح و نقل از نبی^x است.

وی در آخر کتاب نیز این کتاب را در موضوع خودش منحصر بفرد معرفی می کند.^۱ تالیف این مجموعه در ۹ رجب به سال ۱۰۶۸ ق بوده است.

همچنین مولف در مقدمه کتاب از علت و وجوه فصول دوازدهگانه نامگذاری کتاب، یاد کرده است. و اینکه جاهلان و حسودان و فاسدان او را بخاطر نهی از منکری که می کرده مورد سرزنش قرار داده اند و اینکه وی همه مناصب دنیوی را رها کرده و خانه نشین شده و خود را وقف درس و تحقیق کرده است.

وی در بحث از عزلت، اشاره می کند که از ابتدای دهه چهل قرن یازده (۱۰۴۰ ق)، که به تحصیل علوم دینی مشغول شده است تا روز نگارش این مطلب یعنی نیمه ماه صفر سال ۱۰۶۷ ق، برکات فراوانی از ناحیه توکل به خداوند، بر وی نازل شده است.^۲

استفاده بسیار از کلمات عرفا و صوفیه مانند غزالی و حسن بصری و شبلی و سفیان ثوری در این کتاب، باعث شده که بعضی از معاصرینش مثل صاحب ریاض او را به داشتن تمایلات صوفیانه متهم کنند. البته خود وی در مقدمه کتاب تعهدش را به مکتب اصیل اهل بیت^x و طریقه جعفریه ابراز داشته است.

۱ همان، ص ۷۲۹.

۲ الاثنی عشریة، ص ۴۹۹.

آشنایی وی با زبان فارسی و منابع ادبی و اخلاقی آن، و توانایی و تسلط وی بر ترجمه آنها به زبان عربی، باعث گردیده که بخش زیادی از این کتاب در بردارنده کلمات قصار و اندرزهای حکمای ایران گردد.^۱

بی تردید نقل کلمات عرفا و صوفیه از ناحیه او، فقط بعنوان موید و از باب «یستمعون القول» و «خذ الحکمه انی کانت» بوده که برسیاق کتب اخلاقی آن قرون، آورده شده است.

از ویژگی های دیگر کتاب

الف) روح تقریب بین مذاهب در آن موج میزند البته با حفظ حدود و ثغور عقائد شیعه.
 ب) مقدمه منثور و آهنگین و اشعار ادبی فراوان استشهادی نقل شده در آن، که بعنوان موید و شاهد مثال آورده شده است، غنای روح ادبی وی را می رساند که البته با حفظ امانت از ناقلین آنها نقل شده است. البته در مواردی نادر، مرز میان کلام منقول و عبارت ایشان بخوبی رعایت نشده است.

ج) فوائد کتاب بسیار و متنوع است و قابلیت ارائه بعنوان اثری مستقل را داراست.
 این کتاب با ارزش، از دیرباز، به جهات مختلف محلّ توجه و اعتنای اهل علم و فضل بوده و بعضی مانند آیت الله احمدی میانجی بر آن حاشیه نوشته و برخی مانند آیت الله مشکینی، آن را تلخیص و یا تحریر و ترجمه کرده اند.

فی الجملة کتاب بسیار خوبی است که مشتمل بر روایات مواعظ و اخلاقیات است و عمدتاً مطالبش مؤید به آیات و روایات معتبر اند. ذوق سرشار مولف در تجمیع مطالب مختلف و تبویب مطالب و نشر عالی آن ستودنی است.

البته شایان ذکر است، از آنجا که سند بسیاری از روایات در آن ذکر نشده یا تقطیع صورت پذیرفته، نمی توان به عنوان یک مرجع معتبر و مستقلّ به آن استناد کرد و مطلبی قطعی را بر اساس آن بنا نهاد، ولذا از این جهت منبع دست اولی به حساب نمی آید.

امید است تحقیق گسترده و درخوری از این کتاب، با ذکر مقدمه ای شایسته در باره شخصیت علمی مولف همراه با مصادر آیات و روایات و کلام حکما و حواشی و فهرست های گوناگون، صورت پذیرد و بدین ترتیب مقداری از کاستی های کتاب جبران گردد.

۱ همان، ص ۳۰۹.

همانطور که گفته شد مطالب کتاب، به جهت تذکر و موعظه و ذکر امثال و حکم و استنادات عقلایی و موضوع بندی آن، بسیار خوب و قابل استفاده خصوصا برای وعاظ و خطبا و مربیان جامعه می باشد و واقعا جای آن در مجامع روایی و حدیثی ما، بعد از کتاب خصال شیخ صدوق، خالی بوده است. البته بخش استناد به آراء فلاسفه و حکماء و صوفیان، هم به مقداری که مخالف عقل و شرع نباشد، مویدات خوبی در مسایل اخلاقی و تربیتی خواهد بود. بی تردید چاپ سایر آثار ایشان کمک بزرگی در بررسی این کتاب و شناخت مولف خواهد داشت.

کتابخانه «ابن قاسم»

کتاب الاثنی عشریة خود کتابخانه کوچکی است که از تجميع فوائد و نکات ناب کتابهای دیگر فراهم آمده است و نشان می دهد که این محقق سخت کوش و خوش سلیقه، یا خود دارای کتابخانه بزرگی بوده است و یا به کتابخانه بزرگی دسترسی داشته است و یا هر دو. بهر حال ارجاعات فراوان به کتب متنوع و مختلف، هم نشان از کثرت تتبع محقق آن دارد و هم نشان از امانت در نقل و استناد گفتارها به صاحبان اصلی آنها.

برخی از کتابهایی که جزء منابع الاثنی عشریة آمده است:

الاحتجاج طبرسی (ص ۶۹۷)

احیاء العلوم غزالی (از این کتاب بسیار نقل کرده است)

اخلاق ناصری، خواجه نصیرالدین طوسی (ص ۲۲۵، ۲۵۰)

الامالی شیخ صدوق (۱۷۶)

انیس الخاطر (ص ۶۹۷)

بیت المال العلوم (ص ۶۹۶)

تاریخ الائمة، شیخ مفید (ص ۵۵۵)

تاریخ اهل جرجان (ص ۶۳۵)

تاریخ عماد الدین حماد (ص ۳۱۵)

التحصین، ابن فهد حلی (۴۹۸)

تحفه الکرام فی معجم الشعراء، علی بن محمد بن بهدل اصفهانی (ص ۷۲۹)

- تفسير الواحدى، ابوالحسن واحدى (ص ١٠٧)
 تفسير بضاوى (ص ٢٥٠)
 تفسير ثعلبى (ص ١٠٤)
 تفسير فخر رازى (ص ١٣٠)
 تهافت الفلاسفة، غزالى (ص ٣٥٩)
 تهذيب الاحكام، شيخ طوسى (ص ٥٠٧)
 حياة الحيوان، دميرى (ص ١٠٥)
 حلية الاولياء، ابونعيم اصفهانى (ص ١٠٧)
 الخصال، شيخ صدوق (ص ١٨٧)
 درر السمطين، محمد بن يوسف زرندى (ص ٦٨٠)
 الدرور الواقية (ص ٤٤٥)
 دعائم الاسلام (ص ١٠٦)
 الدلائل (ص ٣٩٧)
 الذريعة، راغب اصفهانى (ص ١٣٥)
 رسالة الدوانى (ص ٣٩٠)
 روضة المذنبين (ص ٣٨٠)
 الرياض الزاهرة و الانوار الباهرة (ص ٣٦٠)
 زهد النبى، ابوجعفر احمد قمى (ص ٤٤٦، ٤١١)
 سر العالمين و كشف ما فى الدارين، ابوحامد غزالى (ص ٦٩٧)
 شرح الشبهات، قطب (ص ١٣٤)
 شرح شواهد المغنى، سيوطى (ص ٥٣٢)
 الشفاء، ابوعلى سينا (ص ٢٢٣)
 عقلاء المجانين (ص ٦٩٦)
 فضائل اميرالمومنين، شيخ ابوالحسن على بن عبيدالله بن الحسن بن الحسين بن بابويه
 (ص ٦٨١)

- فکر المعارف (ص ۴۵۹)
- الفلك الاثر، ابن ابی الحديد (ص ۱۳۰)
- قرب القلوب (ص ۱۳۵)
- قواعد الاحكام، علامه حلی (ص ۶۷۵)
- كتاب ظریف بن ناصح (ص ۳۶۵)
- كشف الاستار (ص ۶۰۰)
- كشف الغمة، اربلی (ص ۲۶۲)
- كشف اليقين، علامه حلی (ص ۶۸۵)
- لباب الالباب (ص ۵۳۷)
- المدھش، ابن جوزی (ص ۱۳۷، ۶۳۷، ۶۳۸)
- مطالب السوؤل، محمد بن طلحه شافعی (ص ۶۸۱)
- منتخب تاريخ بغداد، ابن جوزی (ص ۱۳۸)
- من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق (ص ۷۲۷)
- المشارك (ص ۷۱۸)
- المنهاج، غزالی (ص ۲۸۹)
- منية المرید، شهيد ثانی (ص ۷۰۹)
- النهاية، شيخ طوسی (ص ۵۰۷)

برخی از فواید کتاب المواعظ العديّة

- وصيت شهيد اول منقول از خط شهيد ثانی (ص ۶۲۴ - ۶۲۵)
- شعری از شهيد اول (ص ۶۶، ۶۶۲)
- نقل كلام شهيد اول در فرق بين رياء وعجب (ص ۹۸)
- اضافاتی بر منية المرید شهيد ثانی (ص ۷۱۸ - ۷۳۴)
- زيارت جامعه به انشاء شيخ بهائی (ص ۷۲۸)
- نقل كلام شيخ بهائی (ص ۲۱۳)

روایت عنوان بصری (ص ۲۴۰)

نامه غزالی در علت ترک نظامیه بغداد (ص ۲۴۸)

مطالبی در خصوص اعمال و اسرار حج (ص ۵۰۰ - ۵۰۵)

رد کلام صاحب قاموس (ص ۵۲۹ - ۵۳۰)

خواب دیدن حضرت زهرا * توسط ابن عیین شاعر معروف (ص ۶۹۱)

رد و نقد زیبایی در بطلان دفن دو خلیفه در کنار پیامبر (ص ۶۹۸)

استغفارنامه منظوم (ص ۷۲۹ - ۷۳۰)

بحث نیت (ص ۲۴۳)

وصیت افلاطون به نقل از اخلاق ناصری (ص ۲۴۹)

کلام حکیمانه محقق دوانی (۳۹۰)

تحقیق علامه کرکی در تحقیق القصر فی السفر (ص ۳۹۶)

رد شبهه ای در باب دعاء (ص ۴۲۰)

اظهار نظر رجالی در باب حدیث (ص، ۵۰۸، ۴۸۸)

فوائد پراکنده (ص ۲۵۳ - ۲۵۴، ۳۱۸ - ۳۲۱)

رجال وتراجم در اثنی عشریة

یکی از برجستگیهای کتاب الاثنی عشریة اشاره ضمنی به بعضی از رجال و علمای شیعه است که به جز این منبع، در مصدر دیگری نیامده است. وهمه تراجم بعدی مثل ریاض العلماء، از این مصدر استفاده کرده اند.

این شخصیت ها عبارت اند از:

۱- شیخ ابوالقاسم علی بن محمد بن بهدل اصفهانی، فاضل ادیب، وی صاحب کتاب تحفة الکبراء فی معجم الشعراء می باشد.

ابن قاسم عینائی عاملی در آخر کتاب الاثنی عشریة، اشعاری را در باب استغفار به نقل از کتاب او آورده است، اما اشاره ای به عصر زندگانی وی نمی کند و به شهرتش اکتفا می کند.^۱

۱ الاثنی عشریة، ص ۷۲۹ - ۷۳۰.

۲- سید حسن عینائی عاملی، وی از جمله مشایخ و عرفا و صلحا بوده است. ابن قاسم در کتاب الاثنی عشریة، در باره وی می نویسد:

یکی از دوستان که مورد اطمینان من بوده، می گفت: سید از جمله سادات دهکده عیناث بوده است، و او را سید حسن می خواندند و اهل کشف و کرامت بود و ممکن است در روزگار ما و در شهرهای ما هم مشهور باشد. معمول آن بوده که هرگاه مردم به پاره ای از امور نیازمند می شدند در کاغذی کلمه (ضمیر) را می نوشتند و برای او ارسال می داشتند. او هم در ذیل همان کلمه می نوشت نیت تو چنین و چنان است. هرگاه صلاح در انجام آن بود، نویسنده را به انجام آن دستور می داد و در غیر این صورت او را از انجام آن کار باز می داشت و جهت نامناسب بودن آن را متذکر می شد.^۱

صاحب ریاض العلماء در جواب به این حکایت می نویسد:

صدور این چنین امور از غیر انبیا و اوصیا علیهم السّلام از نظر من قابل قبول نیست، اما شیخ راوی ابن قاسم، اگر چه از علماست در عین حال و به طوری که از کتاب او استفاده می شود تمایلی به تصوف داشته و این موضوع هم از ادعاهای صوفیان است.^۲

۳- سلطان المشایخ ناصرالحق والدین، ابن القاسم عینائی عاملی در کتاب الاثنی عشریة، به نام وی اشاره کرده و به نقل خط او روایاتی را ذکر میکند.^۳

صاحب ریاض العلماء استظهار میکند که وی همان، ناصر الحق امام زیدیه ای است که امامی مذهب بوده، اما زیدی ها او را امام خود می پندارند.^۴

۴- السید نجم الدین السکیکی العاملی

علامه سید حسن صدر درباره وی می نویسد:

صاحب رسالة أخبار أهل البيت (علیهم السّلام)، التي ينقل عنها السيد محمد العینائی في کتاب الاثنی عشریة في المواعظ العددیة و يظهر منه أنه من العلماء المعروفین في عصره.^۵

۱ همان، ص ۶۸۵.

۲ ریاض العلماء، ج ۱، ص ۲۹۶.

۳ الاثنی عشریة، ص ۱۶۲.

۴ ریاض العلماء، ج ۷، ص ۲۶۵.

۵ تکملة امل الآمل، ج ۱، ص ۳۸۳.

بعید نیست که وی همان سید نجم الدین بن محمد حسینی عاملی باشد که از صاحب معالم اجازه کبیره ای اخذ کرده است.

البته در بررسی مفصلی که در کتاب الاثنی عشریة انجام دادیم به چنین اسم و کتابی برنخوردیم و شاید این نام در یکی دیگر از کتابهای وی آمده باشد.

- نسخه های خطی کتاب

این کتاب دارای ۲۳ نسخه خطی در کتابخانه های ایران می باشد که به چند نسخه مهم اشاره می گردد:

یک: نسخه مجلس شورای اسلامی تهران، شماره ۲۲، به تاریخ ۱۰۶۸ ق در حیات مولف و در ۳۸۷ برگ^۱

دو: نسخه مجلس سنا، تهران، شماره ۳ / ۱۱۴۹، محرم ۱۰۷۹ ق، کاتب: محمدطاهر اراسنجی قزوینی مستوفی، قندهار^۲

سه: نسخه دانشگاه تهران، شماره ۲۶۴۶، ۲۱ جمادی الثانی ۱۱۰۴ ق، کاتب: محمدطاهر بن علی اکبر تبریزی، در ۲۸۰ برگ^۳

چهار: نسخه کتابخانه آیت الله جلیلی، کرمانشاه، ش ۳۹۳، ق ۱۱، ۲۳۶ برگ^۴

برای سایر نسخه ها به فهرستواره دنا، ج ۱، ص ۱۸۳ رجوع شود

- چاپ

تهران، چاپ سنگی، ۱۳۲۲، رحلی، ۳۰۰ ص

تهران، ۲۸۹ ص، به اهتمام حسین بن عبدالله خوانساری، به خط محمد بن عبدالباقی

حسینی امامی اصفهانی

قم، دارالحکمه، ۱۳۷۵ ق

قم، مصطفوی، ۱۳۷۵ ق، وزیری، ۴۵۲ ص

۱ فهرست نسخه های خطی مجلس شورای اسلامی، ج ۲، ص ۱۰.

۲ فهرست نسخه های مجلس سنا، ج ۲، ۱۴۰.

۳ فهرست نسخه های خطی دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۵۲۰.

۴ فهرست نسخه های خطی آیت الله جلیلی، ص ۱۲.

بیروت، موسسه البلاغ، ۱۴۲۳ ق
قم، طلعه النور، ۱۴۳۲ ق، ۷۳۶ ص

برگزیده ها و تلخیص و تنقیح های کتاب

گسترده‌گی مباحث مطروحه در کتاب اثنی عشریه، به آن حالتی شبیه کشکول بخشیده است و این امر برخی را برآن داشت که دست به تلخیص و گزیده چینی از آن بزنند. و جالب آنکه خود وی پیشگام در این عرصه شده است. اما برگزیده های کتاب:

- ۱- اولین برگزیده را خود مولف به درخواست بعضی از اصحابش انجام داده است که نسخه خطی آن در کتابخانه ملا محمدعلی خوانساری در نجف موجود بوده است^۱
- ۲- دومین برگزیده که برگزیننده اش ناشناخته است، در ابواب مختلف معارف دینی و تقریبا به ترتیب موضوعی می باشد. نسخه این اثر در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی در قم موجود است و نسخه آن متعلق به سال ۱۲۶۰ ق و در ۱۴ برگ می باشد.^۲
- ۳- سومین تلخیص کاری است از اسماعیل گنجی چاپلوی. وی در این ترتیب به سان اصل کتاب، آن را در ۱۲ باب قرار داده است و بعضی از کلمات قصار امیرالمومنین[×] را که از غرر الحکم آمدی برگرفته برآن افزوده است. نسخه این تلخیص در کتابخانه مدرسه علمیه امام صادق در بروجرد به خط تلخیص کننده به شماره ۵۲ موجود است^۳
- ۴- چهارمین منتخب آن، کتابی است به نام نصاب الشیعة، که مرتب بر یک مقدمه و ۱۲ حدیث و ۲۵ فصلا و خاتمه است. آقابزرگ تهرانی در باره آن می نویسد: بعضی از فصول این کتاب منتخب از الاثنی عشریه است. این کتاب در ایران به سال ۱۳۰۴ به چاپ رسیده است و در آخر آن تصریح شده است که کتاب در شهر مشهد و به سال ۱۰۹۴ ق نوشته شده است. که در این صورت بسیار به زمان کتاب الاثنی عشریه نزدیک است. البته در کتابخانه آستان قدس رضوی، کتاب نصاب الشیعة به محمد بن عبدالغفور نسبت داده شده است.^۴

۱ الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۲، ص ۳۶۸.

۲ فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ج ۲۲، ص ۳۱۵.

۳ مجله تراثنا، ش ۵۷، سال ۱۴۲۰ ق، ص ۱۵۳.

۴ الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۴، ص ۱۷۰.

۵- پنجمین برگزیده در واقع تلخیص و تنقیح و تحریر و تهذیب این کتاب می باشد که توسط آیت الله مشکینی انجام گردیده است. این کتاب با حواشی و تعلیقات آیت الله احمدی میانجی با نام تحریرالمواعظ العددیه فی ما تشتهیه الانفس وتلذ الاعین، در قم توسط نشر الهادی در سال ۱۳۸۲ منتشر گردید. ترجمه فارسی آن توسط آیت الله احمد جنتی با نام های سخنان چهارده معصوم و هزار و یک سخن و نصایح بارها به چاپ رسیده است.
آخرین چاپ آن توسط موسسه دارالحديث در قم، به سال ۱۳۹۶ در سه جلد با تحقیق آقای سید مرتضی موسوی قافله باشی انجام گرفت.

این تلخیص در هجده باب سامان یافته است: مفردات، پنجاهای دوگانه، پنجاهای سه گانه، پنجاهای چهارگانه، پنجاهای پنج گانه، پنجاهای شش گانه، پنجاهای هفت گانه، پنجاهای هشت گانه، پنجاهای نه گانه، پنجاهای ده گانه، پنجاهای یازده گانه، پنجاهای دوازده گانه، پنجاهای سیزده گانه تا نوزده گانه، پنجاهای بیست و بیشتر از آن، پنجاهای بیست و دو، پنجاهای چهل و بیشتر از آن، پنجاهای پنجاه و بیشتر از آن، پنجاهای هفتاد و بیشتر از آن. .
متأسفانه این چاپ با همه مزایای فراوان، فاقد تحقیقی جامع در مورد مولف اصل کتاب یعنی "ابن قاسم عاملی" و خود کتاب می باشد.

بر این تلخیص و تنقیح، که توسط آقای موسوی قافله باشی تحقیق شده است، گزیده دیگری توسط آقای رضا بابایی انجام گرفته است، به نام گزیده المواعظ العددیه (نصائح شمارشی) که در سال ۱۳۹۶ توسط انتشارات دارالحديث چاپ شده است.

ب) استنساخات

این محقق برجسته کتب چندی را استنساخ کرده است، که در لابلائی نسخه های خطی بعضی از کتابخانه ها به به یادگار مانده و نشان از فعالیت های علمی وی دارد.

- ۱- استنساخ کتاب التشریف بتعریف وقت التکلیف از سید بن طاووس که به سال ۱۰۵۸ ق کتابت کرده است.^۱

اتان کلبرگ در ذیل کتاب التشریف و نسخه های آن می نویسد:

۱ فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۲، ص ۹۳۹.

«دو نسخه که بر مبنای نسخه شهید ثانی نوشته شده در دسترس باقی مانده است. اولی را شاگرد بهاء الدین عاملی یعنی بهاء الدین علی بن یونس الحسینی التفرفشی نوشته و در سال ۱۰۲۶ به اتمام رسانده بود. نسخه دوم را محمد بن محمد بن الحسن معروف به ابن قاسم الحسینی العینائی العاملی به سال ۱۰۹۸ (یا به گفته آقا بزرگ در سال ۱۰۵۹) نوشته است. هر دو نسخه در کتابخانه محدث ارموی بوده است.^۱ چاپ ۱۳۴۱ شمسی تهران (که هنوز آقا بزرگ بدان دسترسی نداشته) بر مبنای نسخه العینائی می باشد و همراه با یک ترجمه فارسی است. این کتاب در یک مجلد با ترجمه‌ای از کشف المحجبة تحت عنوان راهنمای سعادت منتشر شده است».^۲

۲- استنساخ کتاب اجوبة المسائل المهنائية از علامه حلی که به سال ۱۰۷۵ ق کتابت کرده است.^۳

۳- استنساخ کتاب منتخب اعلام الوری طبرسی، از جد مادری اش شهید ثانی، که به سال ۱۰۶۰ ق کتابت کرده است.^۴

۴- استنساخ کتاب کشف الریبة از جد مادری اش شهید ثانی، که به سال ۱۰۵۹ ق کتابت کرده است.^۵

۵- استنساخ کتاب حاشیة التهذیب از صاحب معالم حسن بن زین الدین عاملی، که به سال ۱۰۶۰ ق کتابت کرده است.^۶

۱ نک: الأنوار الساطعة، ص ۵۰-۵۱، ۵۲-۵۳.

۲ کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ص: ۱۰۷.

۳ فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۱، ص ۹۷.

۴ همان، ج ۸، ص ۴۵۸۶.

۵ همان، ج ۶، ص ۳۳۲۷.

۶ فهرست نسخه های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی، ج ۵، ص ۱۲۳.

- فهرست کتابهای چاپی عربی، خانابا مشار، تهران، رنگین زبان، ۱۳۴۴
- فهرست کتابهای چاپی فارسی، خانابا مشار، تهران، ۱۳۵۰
- فهرستواره دنا، مصطفی درایتی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹
- کتابخانه ابن طاووس، اتان کلبرگ، مترجم: رسول جعفریان و علی قرائی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی،
- کتابشناسی اخلاق، عرفان و تصوف اسلامی، بهروز رفیعی، تهران، الهدی، ۱۳۷۷
- کشف الحجب و الاستار، اعجاز حسین کنتوری، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ ق
- الکنى و الالقاب، شیخ عباس قمی، تهران، کتابخانه صدر، ۱۳۹۷ ق
- گزیده المواعظ العددية (نصائح شمارشی)، رضا بابایی، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۹۶
- مجله تراثنا، قم، موسسه آل البيت، شماره ۵۷، سال ۱۴۲۰ ق
- مجله گزارش میراث، مردادو آبان ماه سال ۱۳۹۴، شماره ۷۰ و ۷۱،
- مرآة الکتب، محمد شفیع ثقه الاسلام تبریزی، تحقیق: محمدعلی حائری، قم، کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۴ ق
- مشاهیر مدفون در حرم رضوی، زیرنظر: غلامرضا جلالی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۶
- معجم المطبوعات العربية فی ایران، عبدالجبار الرفاعی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳
- المواعظ العددية، سید محمد بن محمد بن حسن حسینی عاملی، قم، طلیعه نور، ۱۴۳۲ ق.

